

1998.02.28.

A cáfolatok cáfolata

A Brecht-centenárium alkalmából megjelent hazai méltatások, a méltatásokat követő cáfolatok, amelyek legalábbis részben újabb cáfolatokra szorúlnak, jelzik, hogy századunk legjelentősebb német drámaírójáról, életéről és munkásságáról – legalábbis nálunk – még nagyon is van mit vitatkozni. Végül is a diktatúra Magyarországon Brecht-ről sem lehetett a teljes igazságot elmondani, és az eltelt kilenc év során – úgy látszik – nem jutottunk hozzá, hogy átnézzük és újragondoljuk a Brecht-dossziét.

De nem is olyan könnyű tisztázni a tisztázandókat.

Brecht híres, sokat idézett esszéje: Az igazság megírásának öt nehézsége – valójában őrá magára is vonatkozik. Már csak azért is, mert életében nemegyszer megesett, hogy nem feltétlenül azt mondta, amit gondolt, hanem azt, ami éppen akkor érdekében állt.

Fokozza a nehézségeket, hogy Brecht élete szorosan kapcsolódik századunk első felének történelmi eseményeihez és nemcsak politika-, hanem kultúrtörténetéhez is. Ráadásul a Brecht körül kavargó irodalmi viták valójában hitéleti viták voltak. A kommunisták marxizmusa, amely magát racionalista tudományos diszciplínának képzelte, Sztálin és utódainak pápasága idején egyedül üdvözítő hitvallássá fajult. Mai fejjel már nehéz megérteni, hogy miért kellett a magukat hithű kommunistának vagy legalábbis elkötelezett baloldalinak valló expreszszionista írókat és avantgárde művészeket eretnekeknek nyilvánítani, kiátkozni és végül máglyára küldeni.

Az idő múlásával, negyvenöt év után, majd ezer kilométer távolságból, kellő kézikönyvek híján – úgy látszik – összemósódnak az események, évszámok, nevek. Így felejthette el Molnár Gál Péter, hogy a berlini fal jóval Brecht halála után épült fel. (Népszabadság, 1998. február 10.) De az „ismert szignójú kritikust” korigáló Végh Alpár Sándor sem tartotta észben, hogy Brecht 1953-ban legfeljebb „Walter Ulbricht és Otto Grotewohl politikája mellett állhatott ki”. (M. H., 1998. február 14.) A szintén megemlített Erich Honecker ugyanis csak 1971-ben lett az NDK vezére. Tizenhét évvel korábban még nem volt annyira jelentős személy, hogy szerepelhessen a Brecht-életrajzok névregiszterében.

Viszont vita tárgya lehet, hogyan ítéljük meg Brecht magatartását az 1953. június 17-ei berlini munkásfelkelés idején, amikor is a német drámaíró fontosnak tartotta, hogy egy táviratban azon nyomban lojalitásáról biztosítsa Walter Ulbrichtot és Otto Grotewohlt. Végh Alpár Sándor egy Brecht-hez intézett nyílt levél formájában a következőket írja: „Ön (akkor) a Volksarmee tűzparancsa mellett voksolt...Magára úgy néztek addig, mint iránytűre, mely a ködben-zűrzavarban megmutatja, merre kell tovább hajózni. – Nem mutatta meg. – Attól fogva megszűnt iránytűnek lenni.”

Valójában az lett volna a meglepő, ha Brecht kiáll a munkások mellett. Ez azzal a következménnyel járt volna, hogy szakít az NDK-val és nyugatra távozik.

Holott amikor Brecht visszatért az amerikai emigrációból, egyedül az akkori keletnémet vezetők ajánlották fel neki, hogy Berlinben kap egy önálló színházat. ahol saját együttesével mutathatja be darabjait, és a gyakorlatban próbálhatja ki színházújító elméleteinek helyességét. Ezt a lehetőséget Brecht nem utasíthatta vissza. Ugyan '53-ban a Berliner Ensemble már majd négy éve működött a nagyhírű

Deutsches Theaterben, de az ígért színházat még nem kapta meg. Még folytak a Theater am Schiffbauerdamm átépítési munkálatai.

Noha nyugaton valóban több cikkben támadták Brecht állásfoglalását, az író baloldali, kommunista érzelmű barátai, egész udvartartása: tanítványai és munkatársai magától értetődőnek tekintették az „iránytűt” tartó mester lépéseit.

Nem felejthető, hogy Brecht, mint sok más jelentős európai író és művész – köztük Aragon, Eluard, Picasso, Lukács –, meggyőződéses, hithű kommunista volt. Néhány hónappal Sztálin halála után még élt a mozgalmat egybetartó hit. Igaz, Lukácshoz hasonlóan Brecht is tudott egyet s mást, voltak olyan információi, amelyeket már csak igen nehezen tudott összeegyeztetni kommunista hitével. Életében nem publikált munkanaplójának tanúsága szerint Brecht úgy vélte, a hadicél nemes, csak a hadvezetés került rossz kezekbe. Ki kell tehát várni – nyugtatta magát –, amíg a vezetést alkalmasabb hadvezérek veszik át. Addig viszont lojalitást kell tanúsítania. Szemrebbenés nélkül tette meg az összes kötelező nyilatkozatot, írta meg antiimperialista publicisztikáit. Akik rosszalották Brecht kommunistaságát, azok számára a mester '53 előtt sem volt „iránytű”.

Megint csak a napló tanúsága szerint – Brecht nagyon nem kedvelte Lukácsot, haragudott rá az expresszionistákat elítélő álláspontja miatt. Minden bizonnyal azt is rosszalotta, hogy Lukács nem tarja őt jelentős írónak. A magyar filozófus azonban nem tehetett arról, hogy Brecht darabjait 1956-ig az NDK-t kivéve nem mutatták be a szovjet zóna országaiban, így Magyarországon sem. Nemcsak oeuvre-je, de Brecht személye is eretnekgyanusnak tűnt. A sehol ki nem mondott, de mégis létező játsszási tilalom – ennyiben igaz a Koltai Tamásnak – nem Lukácson múlt. (Magyar Hírlap, 1998. február 17.) Más kérdés, hogy Lukács a maga nagyrealista elméletére támaszkodva egyetértett ezzel a tilalommal. 1956 után azonban Lukács is felfedezte magának Brecht drámáit, pontosabban legutolsó korszakának legjelentősebb darabjait. A fiatalkori expresszionista drámákat, a Baált és a többieket azonban továbbra sem ismerte el. Lukács azt állította, hogy legutolsó műveiben Brecht visszatért a nagyrealizmushoz, Shakespeare-hez és a shakespeare-i esztétikához, ezért drámaelméleti és színházi teóriáit nem is kell komolyan venni. Ezt az interpretációt hazai színházaink nagy többsége örömmel magáévá tette. A Madách Színházban például Ádám Ottó és Vámos László ebben a szellemben vitte színre a mesejátékként értelmezett Kaukázusi krétakört, és kedves, kellemes zenés vígjátékként mutatták be a Koldusoperát. Ne tagadjuk, remek színészekkel közönségvonzó, szép, kulináris előadásokat hoztak létre. Néhány csökönyös magyar kritikuson kívül senkit sem zavart, hogy Brecht pörög a sírjában.

1956 után a magyar kultúrpolitika számára világossá vált, hogy a szocialista realizmus és különösen annak forradalmi romantikus változata a magyar értelmiség szemében teljesen kompromittálta magát. Valami mással kellett előállni. Meg is próbáltak a tízes-húszas évek kommunista avantgárde-jának és ehhez kapcsolódva Brecht rehabilitálásával. Színházi vonalon ennek a próbálkozásnak Major Tamás lett az élharcosa. Csakhogy ő a pártos kommunista Brechtet akarta bemutatni. Rendezéseinek ez a szemlélete érthető módon nem volt alkalmas arra, hogy olyan ellenzéki beállítottságú írókat, mint például Örkény István, megnyerjen Brecht számára. Bármennyire rosszalja is ezt most **Eörsi István** a Színház februári számában. Major viszont – mint ismeretes – elvállalta a brechti színházi teóriákat, az antinaturalista játékmódot, az elidegenítési effektus alkalmazását. Csak éppen nem tudta meggyőzni elképzeléseinek helyességéről a Nemzeti társulatának nagy

többségét. Így aztán az ő felemásan kivitelezett, kevésbé kimunkált rendezései sem segítettek elő Brecht népszerűsítését.

Valójában Brecht pályája harmadik korszakában is megmaradt kritikus, ellenzéki szemléletű alkotónak. Míg a nyugati értelmiségiek szívét Brecht antikapitalizmusa, polgárelenessége bővölte el, addig a kelet-európai ellenzék a népellenesnek tekintett hatalom kritikáját olvasta ki darabjaiból. A Berliner Ensemble előadásában a Kurácsi mama arról szólt, hogy ebben a harmincéves „hideg háborúban” mindegy, hogy melyik oldalon állunk, amikor minden ravaszkodásunk ellenére nyomorúságra ítéltünk. (Persze egyszerűsítek, a Brecht-drámák gondolatvilágának és művészi megformálásának komplexitását itt most nincs terem kifejtteni.) Idővel aztán nálunk is megszülettek az ellenzéki szemléletű, a brechti kánonoknak megfelelő előadások. Mindenekelőtt Ascher Tamás rendezését, A szecsuáni jólélek kaposvári előadását említeném.

A Végh Alpár Sándorral vitatkozó Koltai Tamással sem lehet teljes mértékben egyetérteni, mert a hazai Brecht-előadások nagy többségének sikertelenségét nem lehet pusztán a gondolkodás renyheségével magyarázni. Az okok – legalább is 1956 után – politikaiak voltak. A magyar színház akkori vezetőinek nagy többsége – még ha lelke mélyén berzenkedett is a rendszer ellen – végül is úgy vélte, nem kockáztatja igazgatói székét, nem vállalja az ellenzéki séget. A konformizmus és Brecht azonban nem illeszthetők össze. Így a kompromisszumokat vállaló színházakban nem is jöhettek létre hatásos, lelket megrázó, az aktuális magyar valóságot bíráló Brecht-előadások. Ilyen merészségre akkoriban csak Kaposvárrott, majd később a Katonában mertek vállalkozni. A radikális ellenzéki ség – ez volt a nagy választóvonal, amit persze akkoriban nem lehetett kimondani. (Elismerem, megint egyszerűsítek. Ha színháztörténetet írnék, elmondanám, hogy más színházakban sem voltak mindig nyusziszívűek, létrejöttek eszméletű előadások, de a társulatok többsége nem mert olyan messzire menni, mint a kaposváriak, a szolnokiak, illetve Ruszt csapata Kecskeméten, meg még előttük néhány amatőrsorba szorított társulat.)

Most, hogy mi is eljutottunk a kapitalizmushoz, érthető, hogy a mai méltatások megint Brecht antikapitalizmusát, Mammon-ellenességét emelik előtérbe. Ez rendben is lenne. De **Eörsi István** vad, antikapitalista kirohanásait olvasva a Színházban, mégiscsak elfog a kétely. **Eörsi István** ilyesmiket ír: „... a kapitalista világ... Mammon imádatára, igazságtalanságra és képmutatással rejtegetett kapitalizmusra épül. Ma, amikor vitatni sem lehet, hogy a világ bankrendszere dögre kereste magát a harmadik világ népiirtásos törzsi háborúin, és semleges arckifejezéssel profitált az élő és halott zsidók szájából kitépett aranyfogakból, ki merné cinikus poénnak minősíteni a Koldusopera ama aranyköpését, miszerint egy bankbetörés elenyésző bűn egy bankalapításhoz képest.”

Eörsi Istvánnak azért nem illene ilyen, a korai ötvenes éveket idéző tőkésellenes kirohanással előállni. Azóta csak megtanultuk, megtapasztaltuk, hogy a dolgok ennél jóval bonyolultabbak, hogy a pénz, a tőke, a bank a modern állam szerves része. Csak arra emlékeztetném, mi azért időközben kipróbáltuk, hogyan működik egy ország tőkés és bankok nélkül, hogyan, amikor likvidálják a burzsoáziát, és a bankokat államosítják. Kiderült, hogy igen rosszul.

Mihályi Gábor